

11. Lievitas F. L. Druha Svitova viina: Ukrainskyi vymir / Lievitas F. L. — K. : Novyi chas, 2012. — 272 s.
12. Manshtejn Je. Proigrannye pobedy. Lichnye zapiski generala vermahta / Manshtejn Je. — M. : Centrpoligraf, 2009. — 575 s.
13. Salo A. Ia. Zastosuvannia viisk (syl) v operatsii na otochennia (za dosvidom Korsun-Shevchenkivskoi operatsii 1944 r.): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. 20.02.22. Viiskova istoria / Salo A. Ia. — K., 2005. — 20 s.
14. Sovetskij Sojuz v gody Velikoj Otechestvennoj vojny, 1941–1945. — M. : Nauka, 1978. — 713 s.
15. Soobshhenie Sovetskogo Informbjuro. Janvar'-ijun' 1944 goda. — T. 6. — M. : Izdvo Sovinformbjuro, 1944. — 296 s.
16. Stepenkina P. Ia. Nimetski viiska u Korsun-Shevchenkivskii operatsii 1944 r.: Suchasni istoriohrafichni doslidzhennia / P. Ia. Stepenkina // Istoriiia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty. — Vyp. 26. — 2005. — S. 108–120.
17. Khrulenko I. P. Zhytomyrsko-Berdychevska nastupalna operatsiia 1943–1944 rr. / I. P. Khrulenko // Ukraina v polum'i viiny: 1941–1945. — K. : Ukraina, 2005. — 560 s.

V. G. Ilyin

Харківський національний медичний університет

УДК 614(091)(477.54)«1943/1947»

ВІДБУДОВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ХАРКОВІ (1943–1947 рр.)

V. Ilyin

Kharkiv National Medical University

The Recovery of Helthcare in Kharkiv (1943–1947)

У статті проаналізовано втрати, яких німецькі окупанти завдали медичній мережі Харкова, динаміку відновлення лікувальних закладів, умови надання медичної допомоги в перші повоєнні роки, методи відбудови.

Ключові слова: радянський Харків, охорона здоров'я, повоєнна відбудова, недільники, шефство над пораненими, санітарна очистка.

The article considers ways and analyzes dynamics of the recovery process of the Kharkiv healthcare. The author found that namely during the considered period a long-term problem of uneven zoning of the Kharkiv medical network emerged. It happened because of a placement of medical facilities in adapted buildings and casual places and due to the fixation of such irrational and awkward condition by a rapid growth of the urban population. On the base of specific examples the author shows general features of the post-war recovery in Soviet Ukraine such as mass and mobilizing character of measures for the city reconstruction; attempt of authorities not only use and encourage a voluntary work of city residents in a

rebuilding health facilities, but also make it mandatory; free initiative of the Kharkiv residents in a reconstruction of medical institutions.

Keywords: Soviet Kharkiv, healthcare, post-war recovery, days of volunteer work, patronage over the wounded, sanitary cleaning.

В статье анализируются данные об ущербе, нанесённом немецкими оккупантами медицинской сети Харькова, динамику восстановления лечебных заведений, условия предоставления медицинской помощи в первые послевоенные годы, методы восстановления. В результате на конкретных примерах удалось определить общереспубликанские черты восстановления медицинской отрасли.

Ключевые слова: советский Харьков, здравоохранение, послевоенное восстановление, воскресники, шефство над ранеными, санитарная очистка.

Загальновідомо, що ліквідація наслідків Другої світової війни у країнах Західної Європи та в СРСР йшла різними шляхами: через кредитну допомогу з боку США в першому випадку й завдяки мобілізації внутрішніх ресурсів — в другому. Різниця соціально-економічного й політичного устрою США та СРСР була визначальним чинником, який обумовив як початок «холодної війни», так і різні шляхи повоєнної відбудови. Тому вивчення цих шляхів, у свою чергу, допоможе пізнати сутність суспільств-антагоністів. На це вказує й британський історик Дональд Філтцер, який досліджував санітарну політику в глибоких тилових районах СРСР, щоб виявити й краще зрозуміти характерні риси сталінського режиму, замасковані масштабними руйнуваннями на окупованих територіях [27, р. 19].

Зокрема, щоб глибше зрозуміти пріоритети радянської системи, механізм її функціонування, слід не стільки розглядати відбудову економіки, скільки поширювати увагу дослідника на ліквідацію соціальних наслідків війни та відновлення системи охорони здоров'я. Вже те, що уряд не міг виділити значних коштів на відновлення цієї сфери, вказує на специфіку радянської системи, коли перевагу надавали інвестуванню у важку промисловість, а не в споживання. Для ілюстрації вказаних процесів вдалимо прикладом є Харків, як найбільше місто СРСР, що перебувало під німецькою окупацією і було звільнене в серпні 1943 р. вщент зруйнованим.

Повоєнну відбудову охорони здоров'я в Україні висвітлено в працях окремих сучасних українських істориків. Широке коло питань, пов'язаних із повоєнною відбудовою соціальної сфери, з подоланням медико-санітарних наслідків війни розкрила черкаська дослідниця І. В. Перехрест [24]. У деяких розвідках розглядаються проблеми відбудови медичної мережі як у загальноукраїнському, так і в локальному розрізі, що дає можливість порівнювати

процеси в Харкові та інших регіонах і містах України. Зокрема, Н. Л. Єфимчук [17] та О. І. Гичка [6] вказують, що медичну мережу відновлювали переважно за рахунок участі громадськості, дають зрозуміти, що Харків був не в найгіршому становищі стосовно епідемічного тла та харчування в лікувальних закладах. Інформацію про Харків узято з «Історії охорони здоров'я в Харкові» В. М. Лісового та І. Ю. Робака [20], а також з книг голів харківського міськздороввідділу І. Д. Хороша [25] та В. Г. Єгорової [15]. Джерельну базу статті переважно становлять справи Державного архіву Харківської обл. та матеріали газети «Соціалістична Харківщина».

Мета статті — визначити шляхи повоєнної відбудови медичної мережі на прикладі Харкова й конкретизувати загальноукраїнську картину відбудови.

До окупації Харків мав одну з найкращих в СРСР медичних мереж [8, арк. 3]. Під час бомбардувань і боїв за місто було цілком зруйновано 85 і частково 121 лікувальну-профілактичну установу, 55 лікарняних будівель на 3350 ліжок, 4 поліклініки, 50% ясельних будівель на 8 тис. ліжок і більшість дитячих санаторіїв, розташованих поза містом [20, с. 112; 9, арк. 4]. Німці пограбували все устаткування і м'який інвентар. Великі лікарні, наприклад, Харківську клінічну лікарню на 1700 ліжок у Померках, 2-3 лікарню на 1205 ліжок тощо було цілком зруйновано [12, арк. 1; 20, с. 113; 15, с. 10–11]. В місті не залишилося жодної лікарні, побудованої за типом індивідуальних боксів, що ускладнювало після звільнення міста й без того проблемну госпіталізацію [13, арк. 3]. Загальні матеріальні збитки від руйнування медичної мережі Харкова становили 85 172,3 млн. руб. [25, с. 8; 11, арк. 5].

Відновлення роботи медичних закладів почалось у серпні 1943 р. після другого звільнення міста від німців. У ті дні міськздороввідділ поставив завдання організувати в кожному районі Харкова лікарню не менш ніж на 75 ліжок [8, арк. 3]. Такі лікарні було створено в 6 з 9 районів міста. Зовсім без лікарень, через брак приміщень, попервах залишилися Комінтернівський і Дзержинський райони.

До кінця весни 1944 р. держава витратила на відновлення міського господарства Харкова 123 млн. руб. [16]. Для порівняння, річний довоєнний бюджет міста становив понад 193 млн. руб. Близько 32 млн. з міського бюджету 1944 р. було заплановано витратити на потреби охорони здоров'я.

Приблизне уявлення про динаміку відбудови мережі закладів охорони здоров'я Харкова дає Таблиця 1.

План відновлення всього лікарняного ліжкового фонду Харкова в перший рік після звільнення міста від німців виконали на 96,4%. На кінець 1944 р. було відновлено 26 лікарняних закладів — 49% довоєнної кількості ліжок при тому, що лікарні обслуговували 35% від кількості хворих, які надійшли до лікарень 1940 р. [12, арк. 1 зв, 12]. Тобто, на деякий час склалася сприятлива

ситуація для відновлення стаціонарної мережі. Проте вказаний показник її відновлення був менший за республіканський — 1944 р. в УРСР було розгорнуто 69% довоєнного ліжкового фонду [6].

Таблиця 1

Показники/ роки	1940	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1950
Міських стаціонарів	38	15	16	20	23		24	
Ліжок у них	5019	2265	2460	3595	3825		3550	
Усього ліжок в міських лікарнях та інститутах	170	2295	3868	5650	6365	355		975
Міських поліклінік	7	15 (31.12. 1942)	22	22	22		27	
Усього амб.-пол. закладів	64	29 (31.12. 1942)		44	53			
Ясел	127 на 11 332 місяця	43 на 2400 місяць	60 на 2990 ліжок	68 на 4425 ліжок	60 на 6615 місяць		76 на 5765 місяць	74 на 5641
Молочних кухонь	8	7		13	14		16	
Здоровпунктів (разом лікарських і фельдшерських)	134	83	83	96	122		164	
Кількість ліжок на 1000 осіб	8,7		5,4	9,3	10,6			

На 1947 р. кількість ліжок у стаціонарах Харкова становила вже 77,8% від загальної кількості на кінець 1940 р., в той час, як населення Харкова стабілізувалося, сягнувши 72,4% (672 300 осіб) від довоєнної кількості, що дало змогу перевищити довоєнний показник забезпеченості харків'ян лікарняною допомогою, довівши його до 10,6 ліжка на 1000 осіб [13, арк. 1, 2]. Втім, наведений сприятливий показник коригується тим, що ліжковий фонд на 15% використовували й мешканці Харківської та інших областей.

Мережу амбулаторних закладів Харкова в основному кількісному відношенні було визнано відновленою 1946 р., коли складалася з 53 амбулаторних закладів замість 64 на 1940 р. [13, арк. 51, 76].

Таким чином, хоча з наведеної таблиці видно, що кількісне відновлення медичної мережі не завершилося ще й на початку 1950-х рр., саме по-

зитивна пропорція між темпами відбудови й темпами зростання населення, що спостерігалася в перші повоєнні роки, дала органам влади, а за ними й радянській історіографії підставу твердити, що вже до кінця війни завдяки допомозі військово-медичної служби Червоної Армії основну частину лікувальних закладів і медичної мережі Харкова було відновлено [6, с. 12; 25, с. 8].

Як же надавали стаціонарну медичну допомогу харків'янам за умов повоєнного відновлення? До проблем, які ускладнювали її надання, належали нестача медперсоналу, загальна необлаштованість лікувальних закладів та проблеми з харчуванням. На 31 грудня 1943 р. зафіксовано такі норми харчування в лікарнях і дитячих установах [10, арк. 52]:

Таблиця 2

Назва продуктів	Денна норма (гр.)			
	Хворим		По дитячих будинках	По яслах
	Загальна	Посилена		
Хліб	400	400	400	300
Борошно	240	300	200	150
Жири	40	50	40	25
Цукор/мед	20	30	25	20
Цибуля	20	20	20	15
Помідор	50	50	30	20
Капуста	100	100	70	50
Буряк	80	80	50	40
Картопля	200	220	200	100
М'ясо / риба	120	150	150	80
Мол. вироби	500	600	500	400

З таблиці видно, що норми харчування, хоч і відповідали воєнним (хлібна дорівнювала добовій нормі радянського солдата в блокадному Ленінграді восени — взимку 1941 р.), але забезпечували повноцінне харчування. Проте в складних умовах першої післяокупаційної зими не завжди можливо було дотримуватися навіть таких норм.

Наприклад, у листопаді — грудні 1943 р. лікувальні заклади отримали з призначених для них фондів 75% м'яса, стільки ж круп і 45% жирів. Відбувалися затримки з доставкою продуктів, наприклад, коли хліб не надходив до лікувальних закладів цілих районів по 2–3 дні. Причиною була відсутність продуктів у магазинах. У такій ситуації хліб лікувальні заклади отримували за картками, в окремих випадках міськздоровідділ дозволяв закладам купувати товари, як от сірники та нитки, на «чорному ринку» [8, арк. 6–8].

Звіти свідчать, що незабезпеченість громадським харчуванням зачепила не тільки хворих, а й молодший і середній медперсонал, викликаючи його небажання працювати в лікувальних закладах [8, арк. 10]. Для вирішення цього гострого питання вже в лютому 1944 р. міськздороввідділ і керівники лікувальних та дитячих закладів, не маючи сільськогосподарського інвентарю, землі, тяглової сили, почали організовувати підсобні господарства, відродивши таким чином практику харківських лікарень часів Першої світової війни [26, арк. 44]. До початку посівної кампанії вони отримали 185 га землі, медичні працівники заготували й привезли з області посівний фонд.

Під час голоду 1946–1947 рр. люди, які надходили до лікарень із сіл у стані комплексної захворюваності, мали шанс урятуватися. Наприклад, середня калорійність денного меню в 1-й міській клінічній лікарні ім. Леніна на той час становила: загальна дієта — 2400 ккал, для породіль — 2600 ккал, посилена — 2700 ккал [14, арк. 12]. Для порівняння зазначимо, що добовою нормою харчування німецького солдата під час війни вважалися 3600 ккал, а калорійність харчування радянських військовополонених, від якої вони помирали тисячами, становила 894 ккал. Водночас 1945–1946 рр. калорійність харчування німецького населення знизилася до 1412 ккал [2]. Враховуючи, що денна норма калорій для дорослої людини становить 2000–2500 ккал, а необхідний мінімум, достатній для підтримання ваги на рівні, становить 1800 ккал, бачимо належний рівень харчування в головній харківській лікарні навіть у найважчі роки розрухи й голоду.

З погляду матеріальної забезпеченості лікувальних закладів, у той час не вистачало найпотрібніших ліків. Пеніциліну, необхідного для лікування інфекційних хвороб, в тій же 1-й лікарні було настільки мало, що його не могли надати навіть важким хворим. Через брак спирту такі нескладні процедури як накладання банок робили з використанням гасу або бензину, «создавая копоть в отделениях, точно в примитивной кузнице». Внаслідок зношеності й пошкоджень стали непридатними для використання 50% інструментів [14, арк. 11, 51].

1945 р. в усіх лікарнях було 7 рентген-апаратів, у той час як 1941 р. тільки в одній 2-й лікарні їх було 12 [13, арк. 18]. Бактеріологічні лабораторії функціонували тільки в двох лікарнях. В жодному стаціонарі не було біохімічної лабораторії [13, арк. 25].

Більшість лікувальних закладів діяли в пристосованих приміщеннях інших установ, інколи навіть у квартирах. Ці приміщення мали незадовільні сантехнічні установки, примітивні кухні, морги, лабораторії. Кубатура на одного хворого в них не відповідала мінімальним вимогам [13, арк. 22–23]. Окрім того, відновлення малих, розкиданих містом лікарень тільки зменшувало їхню оперативність, дорого коштувало, знижувало можливості створити

високоєфективні медичні заклади [13, арк. 3]. Такий стан спонукав керівництво медичної мережі відновлювати в першу чергу найбільші 1-у та 2-у міські клінічні лікарні. Незручне розміщення й нераціональне територіальне розташування медичних закладів було вимушеним заходом, зафіксованим на довгі роки швидким відновленням міського населення, коли важливо було досягти і закріпити довоєнний рівень його забезпечення медичною допомогою. За таких умов будь-яке облаштування, реорганізація чи навіть ремонт лікувальних закладів могли порушити крихку рівновагу між потребами мешканців і можливостями медиків.

Складною була й ситуація з опаленням лікувальних і дитячих закладів. Потреба в паливі для них становила наприкінці 1944 р. 4000 т у той час, як відпущено було 1500 т [8, арк. 7].

Оскільки центральне постачання не могло забезпечити всієї кількості необхідного Харкову палива, підприємствам та установам пропонували заготовувати його, мобілізуючи тисячі харків'ян [23]. 3 жовтня 1943 р. дрова заготовляли робітники й домогосподарки Харкова в його передмістях [21]. З перших днів лісозаготівлі виявилось, що торгівельні організації міста як слід не забезпечили лісорубів харчуванням, внаслідок нестачі інструментів частину людей не задіяли, не було належного обліку лісоматеріалу.

Самостійно впоратися з завданням опалення могли потужні промислові підприємства. Складніше це було зробити лікувальним закладам, які через брак транспорту й бензину не могли перевезти виділене для них вугілля, наслідком чого були перебої з електропостачанням та опаленням, зниження санітарного стану лікарень і неповне використання ліжкового фонду [8, арк. 8–10]. В 1-й лікарні персонал працював у верхньому одязі [14, арк. 18].

Відновлювальну діяльність приблизно можна розділити на мобілізаційні заходи й активну добровільну участь пересічних громадян у відбудові. Остання була характерна і для інших регіонів України [6]. До мобілізаційних заходів належали планова санітарна очистка міста, заготівля дров на зиму для опалення комунальних закладів, ремонт останніх, участь харків'ян у недільниках і воєнних позиках, масові подвірні обходи для виявлення інфекційних хворих.

У ситуації великої руйнації та дефіциту коштів, матеріалів, кадрів, коли всі ресурси було кинуте на відновлення господарства, влада охоче вітала ініціативу мешканців і трудових колективів з відбудови зруйнованих об'єктів. Також держава намагалася створити умови, за яких повоєнне облаштування стало б обов'язком кожного. Те, як влада бачила відновлення, передає думка голови виконкому Харківської міської ради депутатів трудящих О. Г. Селіванова. Він вважав причинами незадовільних темпів відбудови те, що міська і районна ради недостатньо залучають харків'ян [16], і пропонував, за

прикладом лєнінградців, запровадити спеціальні книжки для кожного харків'янина. В ці книжки вписувалися б результати праці з відбудови міста.

Виконкоми районних рад отримали право залучати для санітарної очистки міста, ремонту вбиралень і колодязів усіх мешканців у порядку трудової повинності, а також мобілізувати гужовий і автомобільний транспорт підприємств та організацій протягом 2 тижнів, керуючись при цьому розпорядженням РНК СРСР від 10 квітня 1944 р. та РНК УРСР від 12 квітня 1944 р. № 270, за винятком транспорту, зайнятого на сільськогосподарських роботах. Винні в порушенні постанови про санітарне облаштування Харкова підлягали штрафу до 100 руб. або примусовій праці до одного місяця. У разі злісного невиконання справу передавали до прокуратури.

В результаті недільників на травень 1944 р. з 26 тис. харківських дворів вивезли тисячі тон сміття й нечистот [1]. Цими заходами керували виконавчі комітети районних рад, райкоми партії, міське житлове управління. 1946 р. обком КП(б)У постановою оголосив місячник допомоги лікувальним закладам, завдяки якому було відремонтовано низку лікарень, деякі з них (14-у, 10-у, 19-у дитячу тощо) доведено до відмінного стану [13, арк. 22].

За даними тодішньої періодики, райвиконкоми й громадські організації часто навіть відставали від пересічних харків'ян в організації недільників. За безвідповідальне ставлення до виконання обов'язкової постанови міськвиконкому, коли в окремих районах у встановлені терміни не ліквідували незаконні звалища, не відновили колодязі, головам виконкомів, начальнику міського житлоуправління та начальнику міської міліції оголосили сувору догану [1].

Яскравим прикладом низової ініціативи були дії колективів 3-ї поліклініки і 2-ї радянської лікарні, директор, інженер та парторг яких розробили план відновлення свого закладу й організували на його реалізацію співробітників [5]. Не маючи відповідних навичок і нормальних будівельних матеріалів, працюючи по 2–3 години щодня в неробочий час, працівники лікарні відбудували інфекційний корпус на 180 ліжок, дитячий тубдиспансер на 80 ліжок і розгорнули стаціонарне лікування [3]. Колектив медкомплексу пішов далі й на загальних зборах колективів підшефного підприємства ХЕМЗ, 2-ї лікарні та 3-ї поліклініки, вирішив, що кожен з працівників цих установ щомісяця має відпрацювати у вільний час не менше за 10 годин на будівельних роботах з відновлення зазначених медичних закладів [4].

Відновленню медичної мережі, санітарному впорядкуванню міста добровільно допомагали й прості харків'яни, які відбудували 9-у лікарню та інші лікувальні заклади. Низовими ініціаторами відбудови були переважно жінки-домогосподарки, робітнича молодь-комсомольці [19]. Так, активістки-домогосподарки на чолі з уповноваженою кварталу Дзержинської райради М. М. Ольхович узяли шефство над пораненими, виявивши величезну енер-

гію й ініціативність в організації госпіталю [18]. Вони самі чистили й мили приміщення, фарбували ліжка, збирали серед населення потрібні речі, систематично доглядали поранених.

Маленьким «шефом», який лікував поранених воїнів піснею, була юна Людмила Гурченко, котра відвідувала госпіталь у приміщенні монастиря на Університетській вулиці. Саме госпіталь вона обрала за першу «сцену», а його пацієнтів — за перших слухачів і критиків [7]. Залишилися описи палат: «Коєк мало. Особенно тихо, особенно чисто, всегда цветы».

Отже, відновленню медичної мережі Харкова були притаманні загально-республіканські риси: в ньому брали участь широкі верстви населення, заходи, які ініціювали партійні й державні органи, мали мобілізаційні риси. А ось темпи відбудови охорони здоров'я в Харкові були повільніші, ніж по республіці загалом, що пояснювалося значно більшими масштабами руйнувань і тим, що відновлення корегувалося швидким зростанням міського населення (зі 190 000 у серпні 1943 р. до 672 300 1947 р.), яке поверталось до міста з евакуації. Хоча протягом розглянутого періоду спостерігалася сприятлива для розвитку медичної мережі пропорція між темпами її відбудови й темпами зростання населення, в подальшому сформувалася довгострокова тенденція наздоганяльного розвитку харківської охорони здоров'я.

Загальносоюзною рисою повоєнного відновлення медичної мережі в Харкові була політика держави, згідно з якою наголос у відбудові непромислових об'єктів за обмеженості коштів було зроблено на використанні безкоштовної праці мешканців міст [27, р. 2, 19]. У цьому наміри влади знайшли плідний ґрунт, оскільки самі харків'яни були заінтересовані в якнайшвидшому налагодженні нормального життя. Втім, активність пересічних харків'ян ішла далі за облаштування власної оселі, що виявилось у прикладах добровільного шефства харківського жіноцтва й молоді над медичними закладами.

Участь громадськості у відбудові допомогла досить швидко й іноді без залучення державних коштів відновити та підготувати до функціонування взимку значну частину медичних установ [6]. Завдяки цьому вже на початок 1947 р., напередодні реформи охорони здоров'я в СРСР, медичну мережу по Україні й у Харкові, якщо судити за кількістю закладів, що працювали до війни, було значною мірою відновлено.

Розгляд довгострокових наслідків війни, пов'язаних з порушенням районування стаціонарної та амбулаторної допомоги, діяльності з їхнього подолання, визначення часу досягнення довоєнного рівня в якості надання медичної допомоги є логічним продовженням даної розвідки в подальшому.

1. Вадімов Б. За зразковий порядок у місті! / Б. Вадімов // Соціалістична Харківщина. — 1944. — 7 травня.

2. Веремеев Ю. Нормы питания военнослужащих Вермахта : [Електронний ресурс] / Веремеев Ю. — Режим доступа : <http://army.armor.kiev.ua/hist/paek-wermacht.shtml>
3. Відбудова лікувальної мережі // Соціалістична Харківщина. — 1944. — 13 серпня.
4. Відбудуймо рідне місто! // Соціалістична Харківщина. — 1944. — 1 травня.
5. В якому стані ваш будинок? // Соціалістична Харківщина. — 1944. — 23 квітня.
6. Гичка О. І. Роль громадськості в процесі відбудови системи охорони здоров'я на селі в повоєнні роки в Україні : [Електронний ресурс] / Гичка О. І. — Режим доступу : <http://tinyurl.com/hcon2ab>
7. Гурченко Л. М. Моє доросле дитство : [Електронний ресурс] / Гурченко Л. М. — Режим доступа : http://militera.lib.ru/memo/russian/gurchenko_lm01/text.html#t27
8. Державний архів Харківської обл. (Далі — Держархів Харківської обл.), ф. Р-1962, оп. 2, спр. 11. Документи об удлученні медикосанитарного обслуговування населення города (план, справки, штатные расписания), 1943–44 гг., 16 арк.
9. Держархів Харківської обл., ф. Р-1962, оп. 2, спр. 23. Справки о состоянии здравоохранения по г. Харькову в 1944 г., 38 арк.
10. Держархів Харківської обл., ф. Р-5125, оп. 1, спр. 12. Штатные расписания и сметы административно-хозяйственных расходов лечебных учреждений Облздравотдела на 1943 год, 56 арк.
11. Держархів Харківської обл., ф. Р-5125, оп. 1, спр. 13. Сводные сведения о причиненном ущербе немецкими оккупантами здравоохранению Харьковской области. 1943 год, 16 арк.
12. Держархів Харківської обл., ф. Р-5125, оп. 1, спр. 26. Обзор о состоянии здравоохранения в Харьковской области в 1944 году, 127 арк.
13. Держархів Харківської обл., ф. Р-5125, оп. 1, спр. 65. Здравоохранение в Харьковской области в 1946 году, 329 арк.
14. Держархів Харківської обл., ф. Р-5125, оп. 2, спр. 10. Медицинский отчет I-Городской клинической больницы им. В. И. Ленина за 1947 г., 228 арк.
15. Егорова В. Г. Во имя человека / Егорова В. Г. — Х. : Прапор. — 1968. — 43 с.
16. Енергійніше відбудувати житловий фонд Харкова // Соціалістична Харківщина. — 1944. — 27 травня.
17. Єфимчук Н. Л. Рівень медичного обслуговування сільського населення Житомирської області в 1943–1950 рр. / Н. Л. Єфимчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя: ЗНУ, 2014. — Вип. 40. — С. 154–158.
18. Ільїна Н. В їх справах — любов до воїнів / Н. Ільїна // Соціалістична Харківщина. — 1944. — 27 травня.
19. Комсомольці обладнали госпіталь // Соціалістична Харківщина. — 1943. — 23 листопада.
20. Лісовий В. М. Історія охорони здоров'я в Харкові: Навч. посібник / В. М. Лісовий, І. Ю. Робак. — Харків : ХНМУ, 2008. — 178 с.
21. Міронова М. Для рідного міста / М. Міронова // Соціалістична Харківщина. — 1943. — 22 жовтня.
22. Нові медичні заклади // Соціалістична Харківщина. 1944. — 8 березня.
23. Паливо місту! // Соціалістична Харківщина. — 1944. — 19 вересня.
24. Перехрест І. В. Медико-санітарні наслідки війни та окупації для Черкас та їх подолання (1943–1945 рр.) / І. В. Перехрест // Черкащина в контексті історії України: Матеріали Другої науково-краснзнавчої конференції Черкащини. — Черкаси, 2005. — С. 327–330.

25. Хорош И. Д. Успехи здравоохранения в Харькове за 40 лет советской власти / Хорош И. Д. — Х. : ХНМО, 1958 — 15 с.
26. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 342, оп. 14, спр. 1574. Звіти облздороввідділів про стан охорони здоров'я: Харьковської, Житомирської, Ровенської, Сумської, Полтавської, Вінницької, Ворошиловградської, Черкаської, Одеської областей, 229 арк.
27. Filtzer D. The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953 / Filtzer D. — Cambridge : University Press, 2010. — 410 p.
1. Vadimov B. Za zrazkovyi poriadok u misti! / B. Vadimov // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1944. — 7 travnia.
2. Veremeev Ju. Normy pitaniia voennosluzhashhiih Vermahta : [Jelektronnyj resurs] / Veremeev Ju. — Rezhim dostupa : <http://army.armor.kiev.ua/hist/paek-wermaxt.shtml>
3. Vidbudova likuvalnoi merezhi // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1944. — 13 serpnia.
4. Vidbuduimo ridne misto! // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1944. — 1 travnia.
5. V yakomu stani vash budynok? // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1944. — 23 kvitnia.
6. Hychka O. I. Rol hromadskosti v protsesi vidbudovy systemy okhorony zdorov'ia na seli v poivoienni roky v Ukraini : [Elektronnyi resurs] / Hychka O. I. — Rezhym dostupu : <http://tinyurl.com/hcon2ab>
7. Gurchenko L. M. Mojo vzrosloe detstvo : [Jelektronnyj resurs] / Gurchenko L. M. — Rezhim dostupa : http://militera.lib.ru/memo/russian/gurchenko_lm01/text.html#t27
8. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi obl. (Dali — Derzharkhiv Kharkivskoi obl.), f. R-1962, op. 2, spr. 11. Dokumenty ob uluchshenii medikosanitarnogo obsluzhivaniia naseleniia goroda (plan, spravki, shtatnye raspisanija), 1943–44 gg., 16 ark.
9. Derzharkhiv Kharkivskoi obl., f. R-1962, op. 2, spr. 23. Spravki o sostojanii zdorovoohraneniia po g. Har'kovu v 1944 g., 38 ark.
10. Derzharkhiv Kharkivskoi obl., f. R-5125, op. 1, spr. 12. Shtatnye raspisanija i smety administrativno-hozjajstvennyh rashodov lecebnyh uchrezhdenij Oblzdravotdela na 1943 god, 56 ark.
11. Derzharkhiv Kharkivskoi obl., f. R-5125, op. 1, spr. 13. Svodnye svedeniia o prichinnom ushherbe nemeckimi okkupantami zdorvoohraneniju Har'kovskoj oblasti. 1943 god, 16 ark.
12. Derzharkhiv Kharkivskoi obl., f. R-5125, op. 1, spr. 26. Obzor o sostojanii zdorovoohraneniia v Har'kovskoj oblasti v 1944 godu, 127 ark.
13. Derzharkhiv Kharkivskoi obl., f. R-5125, op. 1, spr. 65. Zdravoohranenie v Har'kovskoj oblasti v 1946 godu, 329 ark.
14. Derzharkhiv Kharkivskoi obl., f. R-5125, op. 2, spr. 10. Medicinskij otchet I-Gorodskoj klinicheskoi bol'nicy im. V. I. Lenina za 1947 g., 228 ark.
15. Egorova V. G. Vo imja cheloveka / Egorova V. G. — H. : Prapor. — 1968. — 43 s.
16. Enerhiinische vidbudovuvaty zhytlovyi fond Kharkova // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1944. — 27 travnia.
17. Yefymchuk N. L. Riven medychnoho obsluhovuvannia silskoho naselennia Zhytomyrskoi oblasti v 1943–1950 rr. / N. L. Yefymchuk // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. — Zaporizhzhia: ZNU, 2014. — Vyp. 40. — S. 154–158.
18. Ilina N. V yikh spravakh — liubov do voyniv / N. Ilina // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1944. — 27 travnia.
19. Komsomoltsi obladnaly hospital // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1943. — 23 lystopada.

20. Lisovyi V. M. Istoriia okhorony zdorov'ia v Kharkovi: Navch. posibnyk / V. M. Lisovyi, I. Iu. Robak. — Kharkiv : KhNMU, 2008. — 178 s.
21. Mironova M. Dlia ridnoho mista / M. Mironova // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1943. — 22 zhovtnia.
22. Novi medychni zaklady // Sotsialistychna Kharkivshchyna. 1944. — 8 bereznia.
23. Palyvo mistu! // Sotsialistychna Kharkivshchyna. — 1944. — 19 veresnia.
24. Perekhrest I. V. Medyko-sanitarni naslidky viiny ta okupatsii dlia Cherkas ta yikh podolannia (1943–1945 rr.) / I. V. Perekhrest // Cherkashchyna v konteksti istorii Ukrainy: Materialy Druhoi naukovy-kraieznavchoi konferentsii Cherkashchyny. — Cherkasy, 2005. — S. 327–330.
25. Horosh I. D. Uspеhi zdavoohranenija v Har'kove za 40 let sovetsoj vlasti / Horosh I. D. — H. : HNMO, 1958. — 15 s.
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, f. 342, op. 14, spr. 1574. Zvity oblzdorovviddiliv pro stan okhorony zdorov'ia: Kharkovskoi, Zhytomyrskoi, Rovenskoj, Sumskoi, Poltavskoi, Vynnitskoi, Voroshylovhradskoi, Cherkaskoi, Odeskoi oblasti, 229 ark.
27. Filtzer D. The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953 / Filtzer D. — Cambridge : University Press, 2010. — 410 p.

Н. І. Паламарчук, О. Й. Радецька
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

УДК 94(477):314.7:94(71)

**УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В КАНАДІ
 ТА ЇЇ ВНЕСОК У СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
 НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ**

N. Palamarchuk, O. Radetska
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

***Ukrainian Diaspora in Canada and Its Contribution
 to the Establishment of Independent Ukrainian State***

У статті розглянуто основні хвилі міграції української діаспори до Канади, її підтримка та величезний внесок у становлення української незалежної держави.

Ключові слова: українська діаспора, «irredenta», революція гідності, Голдомор, АТО.

The history kept for us names of the first Ukrainian, arrived to Canada in 1891. These are residents of the village of Nebylov in the Western Ukraine Ivan Filipov and Vasily Elenyak.